

Strijd om vrijheid en macht in het hart van het Noorden

1227_1234

Narratief Drentse Oorlog ■

De Drentse Oorlog, die van 1227 tot omstreeks 1234 het noordelijke gebied van de bisschop van Utrecht in beroering bracht, was in wezen geen op zichzelf staande opstand, maar de late ontlading van een veel ouder conflict. Wie alleen naar de Slag bij Ane kijkt, ziet een dramatisch tafereel: een bisschop, omgeven door ridders en banieren, die in het moeras zijn einde vindt onder de slagen van Drentse boeren en de mannen van Rudolf van Coevorden. Maar achter die gebeurtenis school een strijd die dieper ging dan één veldslag. Het was een botsing tussen twee vormen van macht, twee manieren om orde te begrijpen: aan de ene kant de bisschop van Utrecht, die zich beriep op keizerlijk recht, kerkelijke waardigheid en landsheerlijke aanspraken; aan de andere kant Drenthe en de opkomende stad Groningen, een land van eigenerfde boeren, emanciperende ministeriale ridders en rijke kooplieden. Die wilden zich steeds minder voegen naar een verre heer.

De bisschoppen van Utrecht waren in de twaalfde en dertiende eeuw niet slechts herders van zielen. Binnen het Heilige Roomse Rijk waren zij ook wereldlijke vorsten in het Sticht (ongeveer de provincie Utrecht) en het Oversticht (Salland, Twente, Vollenhove en Drenthe met stad Groningen). Hun 'zetbazen' in het Noorden waren de prefect in Groningen en de kastelein in Coevorden. Maar tussen het recht op perkament en de werkelijkheid ging het steeds meer wringen. Hoe verder van Utrecht verwijderd, hoe minder vanzelfsprekend het bisschoppelijke gezag. In de noordelijke randgebieden ontbraken sterke steden, een dicht netwerk van kastelen en een bestuursapparaat dat diep in de samenleving wortelde. De macht van de bisschop was gedelegeerd aan lokale en regionale heren te midden van een niet zo talrijke bevolking. Naast de prefect en de kastelein was dat een kleine groep ministerialen. Hier lag de zwakte van de bisschoppelijke heerschappij: wie in naam van de bisschop bestuurde en armslag kreeg, kon gemakkelijk leren in eigen naam te handelen.

De eigen wil van Coevorden en Groningen

Dat gold vooral voor Coevorden. De burcht lag op een plek van uitzonderlijk belang, aan de doorgang en handelsroute door het moerassige grensgebied tussen Drenthe, Groningen, Overijssel en Münsterland. Wie Coevorden in handen had, beheerste niet alleen een kasteel, maar ook de sleutel tot het noorden. De kastelein van Coevorden was tegelijk schout van Drenthe en daarmee de spil van het wereldlijk gezag. Wat voor de bisschop een bestuursinstrument had moeten zijn, groeide geleidelijk uit tot een regionaal machtscentrum met een eigen wil. Dat proces was al in de twaalfde eeuw begonnen, toen bisschop Hartbert van Bierum (1139-1150) zijn familie op de noordelijke sleutelposities zette: zijn broer Leffard als prefect in Groningen, zijn broer Ludolf als kasteelheer in Coevorden. Het was een poging om het verre noorden via familiebanden te beheersen. Maar zulke oplossingen droegen het zaad van hun eigen ondermijning in zich. Want zodra die ambten een erfelijk of semi-erfelijk karakter kregen, veranderden zij van dienende functies in zelfstandige machtsbases onder de opvolgers van Hartbert.

Ook Groningen ontwikkelde zich in die eeuwen steeds nadrukkelijker tot een eigenstandige grootheid. De stad, van oorsprong een Drents dorp op de kop van de Hondsrug, groeide uit tot een succesvol handelscentrum met een eigen stedelijke elite, een eigen economische horizon en eigen belangen. De bisschop kon er nog rechten claimen, maar allengs ontstonden er strijd voerende facties: de prefect vertegenwoordigde het bisschoppelijk gezag, maar machtige families als de Gelkingen wilden zich niet zonder meer schikken naar een bestuur van buitenaf. Zo werd de stad een brandpunt van spanning, waar stedelijke autonomie, regionale bondgenootschappen en bisschoppelijke aanspraken tegen elkaar aan schuurden.

Het landschap Drenthe

In Drenthe zelf lagen de verhoudingen weer anders. Het land kende naast Groningen geen andere steden in opkomst. Het bestond uit esdorpen, zandgronden, heidevelden, venen en verspreide nederzettingen. Het kende relatief veel eigenerfde boeren, die dus niet in een feodaal patroon waren te vangen. Juist daarin school de bijzondere kracht van Drenthe. De bisschop bezat er wel rechten, bezittingen, inkomsten en oude aanspraken, maar hij trof er een samenleving aan die sterk leunde op lokale samenhang, op gemeenschappelijk recht en op collectieve weerbaarheid. De sociale basis van latere instellingen als de indeling in dingspelen en de Etstoel lag daar reeds in besloten. De Drenten hadden betrekkelijk weinig ridders, maar zij bezaten wel iets wat minstens zo gevaarlijk kon zijn: een hardnekkig vermogen om zich als gemeenschap te organiseren.

Daarbij kwam dat de spanningen met Utrecht al vóór 1227 duidelijk waren gebleken. Onder bisschop Otto II van Lippe (1216-1227) was in Vollenhove (1217) en in Salland (1224-1225) met harde hand tegen opstandige ministerialen en boeren opgetreden. In een slag bij Harculo nabij Zwolle werden de heren van Voorst en Buckhorst verslagen, hun burchten werden verwoest, hun macht gebroken. Otto liet ermee zien dat hij zijn landsheerlijke rechten niet als dode letter beschouwde. In een streek als Drenthe, waar men aan bisschoppelijke aanspraken al sinds 1180 af en toe onvolledig of met tegenzin voldeed, moet dat als een duidelijke waarschuwing zijn gevoeld. Veel wijst erop dat het conflict niet alleen draaide om persoonlijke trouw of politieke eer, maar ook om oude rechten, structurele belastingen en bijzondere heffingen die de bisschop opnieuw wilde veiligstellen. Een voorbeeld: omstreden tienden op nieuw ontgonnen woeste gronden, lasten die juist de vrije boeren rechtstreeks troffen. Drenthe verzette zich dus niet alleen tegen een persoon, maar tegen de herleving van een vorm van landsheerlijkheid die men als een aantasting van de eigen vrijheid ervoer.

De bom barst

In Groningen vooral sloeg de vlam in de pan. Daar barstte in de jaren 1225-1227 de strijd los tussen prefect Egbert en strijdvaardige koopmansfamilies, aangeduid als Gelkingen-partij. Rudolf van Coevorden koos de zijde van de tegenstanders van het bisschoppelijk gezag. Eerst probeerde bisschop Otto nog vrede te stichten, maar de situatie ontspoorde al snel. Rudolf verwoestte het huis van de prefect, Egbert week uit, Friese bondgenoten mengden zich in de strijd, en de stad Groningen ging grotendeels in vlammen op. In korte tijd groeide een plaatselijk conflict uit tot een regionale coalitieoorlog: Rudolf van Coevorden, de Drenten, de Gelkingen en strijders uit Fivelgo stonden tegenover de bisschop en zijn aanhang.

Otto II reageerde zoals een middeleeuws vorst-bisschop reageren moest: met een grote strafexpeditie. Hij riep zijn leenmannen en bondgenoten bijeen; ridders uit Utrecht, Holland, Gelre, Kleef, Münster en andere gebieden voegden zich bij zijn banier. De macht die hij mobiliseerde was indrukwekkend. Zij berustte op feodale trouw, adellijke eer en de religieuze legitimiteit van zijn ambt. Maar tegenover deze glanzende krijgsmacht stond een tegenstander die het terrein kende, de doorgangen beheerste en kon terugvallen op de steun van Drentse boeren, Fivelgoërs, Gelkingen en andere bondgenoten. De kracht van Rudolf lag niet in grote aantallen, maar in terreinkennis, timing en strategie.

In juli 1227 verzamelde het bisschoppelijke leger zich bij Ommen, aan de Vecht, op een plaats waar wegen en waterlopen elkaar kruisten. Van daar trok het verder oostwaarts, richting Ane en Coevorden, met in schepen de nodige belegeringswerktuigen, wapentuig, proviand en tenten. Het doel was duidelijk: Rudolf breken, Coevorden onderwerpen, het noorden opnieuw onder het gezag van Utrecht brengen. Maar het landschap waarin men tenslotte oprukte tegen de rebellen was een wereld van moerassen, smalle wegen en drassige laagten, waar de zware ruitrij haar vanzelfsprekend overwicht verloor.

Bij Ane, op 28 juli 1227, liep het mis. Het leger van de bisschop trok het verraderlijke terrein in. De paarden zakten weg, de slagorde raakte verbroken, de zware bepantsering werd van kracht tot last. Op dat moment vielen Rudolf en de Drenten aan. Wat volgde was geen ridderlijk treffen volgens bekende codes, maar een dramatisch débacle, gevolgd door een massale slachting. Bisschop Otto kwam om. Zeker vierhonderd edelen, ridders en schildknapen sneuvelden met hem ter plekke of stierven naderhand aan hun verwondingen. Mannen van wie de namen kort tevoren nog in oorkonden en getuigenlijsten voorkwamen, gingen ten onder in het moeras van Ane. De klap was niet alleen militair, maar ook symbolisch verpletterend. Een bisschop, drager van gewijde en wereldlijke macht, was verslagen door een coalitie van boeren en een opstandige kastelein. In één dag leek de gevestigde orde in het noorden te kantelen.

Strijd, vrede en een nieuwe werkelijkheid

En toch bracht Ane geen blijvende onafhankelijkheid. De vernedering was voor Utrecht te groot om ongewroken te blijven. Nog in hetzelfde jaar werd Wilbrand van Oldenburg tot bisschop gekozen, een man van hoge adel, krijgskennis en politieke ervaring. Onder hem veranderde de aard van de oorlog. Waar Otto had vertrouwd op de beslissende kracht van één grote expeditie, koos Wilbrand voor systematische onderwerping. De strijd tegen de Drenten werd voorgesteld als een gerechtvaardigde onderneming tegen meeneed en opstand. Met militaire druk, kerkelijke legitimatie en politieke steun van buitenaf wist Wilbrand in 1228 Drenthe zwaar te treffen. De voorwaarden die hij oplegde waren hard: enorme betalingen, de levering van manschappen voor Lijfland, de overgave van twee kastelen, en de stichting van een klooster als boetedoening voor de dood van Otto en zijn mannen.

Toch bleek ook dit geen volkomen overwinning. Rudolf wist later opnieuw greep te krijgen op Coevorden. De oorlog laaide telkens weer op, schermutselingen en onderhandelingen wisselden elkaar af. Zelfs de gruwelijke terechtstelling van Rudolf in 1231 maakte niet definitief een einde aan de weerstand. De bisschop kon verwoesten, straffen en symbolen van gezag oprichten, maar hij kon Drenthe niet naar zijn beeld herscheppen. Toen Wilbrand in 1233 stierf, was duidelijk dat de strijd zijn grens had bereikt. Omstreeks 1234, onder zijn opvolger, werd de strijd beëindigd, niet als uitdrukking van totale onderwerping, maar als erkenning van een nieuwe werkelijkheid.

Die werkelijkheid was dat de bisschop zijn formele rechten behield, maar dat Drenthe zich niet langer eenvoudig liet regeren als een gehoorzaam wingewest. De noordelijke partijen hadden bewezen dat zij een superieure macht konden weerstaan. De Drentse Oorlog eindigde niet in een volledige overwinning van Utrecht, noch in een gewenste bevrijding van Drenthe, maar in een evenwicht dat nog lang intact zou blijven. De bisschop hield titel en aanspraak met afgebakende rechten. De Drentse gemeenschappen en de stad Groningen behielden hun eigen gewicht, hun eigen weerbaarheid, hun eigen politieke ruimte. Juist daarin ligt de historische betekenis van deze oorlog. De roemruchte slag bij Ane die prominent in de geschiedenis-canon terechtkwam, markeert het feit dat hier, in de noordelijke helft van het Oversticht, de grenzen zichtbaar werden van een feodale bisschoppelijke macht die haar tijd had gehad.